

BOUDEWIJN SMITS

Loe de Jong

1914-2005

Historicus met een missie

Boom Amsterdam

Het wetenschappelijk onderzoek dat is verricht om dit boek te schrijven is gefinancierd door de Faculteit der Letteren van de Rijksuniversiteit Groningen en Stichting Democratie en Media, Amsterdams Fonds voor de Kunst en Stichting Harten Fonds subsidieerden aanvullend. Het NIOD Instituut voor Oorlogs-, Holocaust- en Genocidestudies faciliteerde de biograaf als Associated Researcher.

© 2014, Boudewijn Smits

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

*No part of this book may be reproduced in any way whatsoever
without the written permission of the publisher.*

De uitgever heeft getracht alle rechthebbenden van de illustraties te achterhalen. Mocht u desondanks menen dat uw rechten niet zijn gehonoreerd, dan kunt u contact opnemen met Uitgeverij Boom.

Omslagfoto Vincent Mentzel, 1983, portretfoto Loe de Jong
op 69-jarige leeftijd
Omslagontwerp Bart van den Tooren
Vormgeving binnenwerk Zeno Carpentier Alting

ISBN 9789461054678

NUR 680

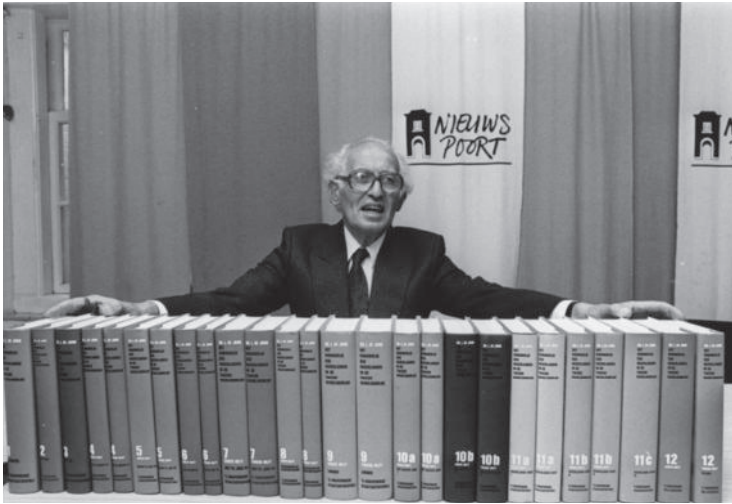
www.uitgeverijboom.nl

Voor

Hendrik Smits (1925-2005) en Aleida Broekhuis (1925)
die voor mij kwamen

en

Ileen Sophia Smits (1991) en Jochem Meine Smits (1993)
die na mij zijn gekomen.

‘De wereld is veranderd, Nederland is veranderd. Maar gevoelens veranderen niet en het is alsof de catastrofe zich gisteren voltrok.’

Loe de Jong, *Koninkrijk*, deel 12 (1988), 2.

FOTO: NATIONAAL ARCHIEF / ROB C. CROES, ANEFO

‘De foto’s van de veertien persconferenties met een vaste iconografie van De Jong en zijn boekdelen vormen het bewijs: een zichtbare escalatie van vergrijzing en scheppingskracht.’

Jan Bank, rede bij de uitreiking van de Gouden Ganzenveer, 22 december 1988.

‘De Tweede Wereldoorlog is klaar, afgelopen en voortaan geestelijk eigendom van het Nederlandse volk in 27 linnen prachtbanden met goudopdruk en stofomslag. Het plankje van De Jong [is] een huisaltaar voor het oorlogsverleden. Het groots en gruwelijk verleden is gestandaardiseerd, ingebonden en weggezet. Wat rest is een groots werk bijna een menselijke reikwijdte breed, een meter zeventien.’

Abram de Swaan, rede bij de uitreiking van de Gouden Ganzenveer, 22 december 1988.

INHOUD

INLEIDING 15

Het 'fenomeen' De Jong onderzocht

DEEL I: 1914-1945

HOOFDSTUK 1: Jeugd 27

Ashkenazische migranten onder de Wazepergas . *De misjpoge* .
Het 'knappe klasje'

HOOFDSTUK 2: Student en journalist 49

Geëngageerd geschiedenisstudent . Wervend socialisme en
weifelend zionisme . Voortvarend redacteur bij *De Groene*
Amsterdammer . 'Daverende voorspellingen – die niet zijn
uitgekomen'

HOOFDSTUK 3: Exil in Londen 79

'Puur toeval en geluk' . Een 'verwarrende tijd' . Twee
pioniersjaren bij Radio Oranje . Heroïsche verzetsretoriek . Huis
en haard

HOOFDSTUK 4: 'Soldaat van de eather' 107

De sterke formatie van Radio Oranje . 'Jullie aller Loe' .
Verlangen naar de bevrijding . Een felbegeerde functie

DEEL 2: 1945-1955

HOOFDSTUK 5: De verdwijning van Sally 139
Weerzien en gemis . Sally's dood, onomstotelijk? . Touwtrekkerij
over de voorgedij over Abel en Daan

HOOFDSTUK 6: Oorlogsdocumentatie 159
Een perifeer Rijksinstituut . Chef de bureau . Landelijke
bekendheid en internationaal verzamelen . Een strategische
wending . Een collegiaal bestuursmodel

HOOFDSTUK 7: Politiek commentator 190
Naoorlogse politieke heroriëntatie . Een opruiend spreker
. Antikoloniale oppositie . Columnist bij *Vrij Nederland* .
Televisiepresentator bij Philips

HOOFDSTUK 8: Een productief neuroticus 211
Internationaal lobbyen . 'World War II in the West' . Een 'zware
neuroticus' . Het therapeutische effect

HOOFDSTUK 9: Promotie 231
Brandende ambitie . 'Zooveel aandacht en zooveel lof' . De
controverse Romein-De Jong . Robuuste resultaten

HOOFDSTUK 10: De opdracht 254
Initiële ideeën . Een moeizame gelegenhedsoplossing . Een
strategische zet . Nu of nooit . 'Een dure verplichting en een
kostelijk voorrecht'

DEEL 3: 1955-1969

HOOFDSTUK 11: Langdurig vooronderzoek 281
Een monnik in zijn cel . *Oral history* . Rentree op televisie .
Onbetwist leiderschap

HOOFDSTUK 12: Een nationaal monument 305
'Twintig jaar geleden' . 'Een feitelijk en objectief geheel' .

‘Verbluffende naïviteit’ van ‘welmenende lieden’ . Kortstondige
ophef . *De overval* als realistisch filmgenre

HOOFDSTUK 13: Een vast baken 334

Strakke regie achter de schermen . Een gedenkwaardig ijkpunt .
Een zwarte Duitser . De witte prins . Een toegewijde *family man*

HOOFDSTUK 14: Op en over de top 360

Op het hoogtepunt van nationale roem . De Jong-*bashing* .
De Bezetting blijvend *ter discussie* . *Offshoots* van *De Bezetting* .
De Bezetting als tussenstap naar het Hoofdwerk

HOOFDSTUK 15: Koude-Oorlogretoriek 385

De Januskop van Smedts . Opiniemaker in het politiek-
ideologische debat . De Jong versus de gideonsbende . Splijtzwam
Vietnam . Gelogenstrafte verwachtingen

HOOFDSTUK 16: Wetenschappelijke expertise 414

Het internationale conferentiecircuit . Bijval in Israëliische kring .
Wetenschappelijke hulde aan onze heldhaftige oorlogskoningin .
Langdurig professorabel . ‘*Auswitz*’

HOOFDSTUK 17: Journalist af 443

Van vaste buitenlandcommentator tot ‘heet-van-de-
naaldcommentator’ . ‘Waarachtige bewondering’ voor de
‘superieure Israëliische strijdkrachten’ . Een ‘*clean break*’ . Uitstel
is geen afstel

DEEL 4: 1967-1980

HOOFDSTUK 18: Grensverleggende uitgeefgeschiedenis 467

Hinderlijke kinderziekten . Succes geprolongeed . Volkseditie
overvleugelt wetenschappelijke uitgave . De bestseller is een
longseller . Een meesterlijke publiciteitscampagne

HOOFDSTUK 19: Een soeverein auteur 493

Een schadeloos gesteld rijksambtenaar . Een routinier .
Gereserveerde pose

HOOFDSTUK 20: Geen staatsgeschiedschrijving 512

Een zwaar opgetuigde redactionele procedure . Ministeriële
machtiging beproefd . Loos alarm: Van der Hoeven . Het stille
vertrek van Van der Kooy . De Nederlandse Unie ontluisterd .
Naar een historisch oordeel over de Nederlandse Unie

HOOFDSTUK 21: Selectieve publiciteit 546

Anders in de schijnwerpers . Strijdbaar pro-Israël . Een eigentijds
imago . Sublimatie als constructie . Exclusiviteit

HOOFDSTUK 22: De verdrongen realiteit van de
Jodenvernietiging 575

De onafwendbare Jodenvervolging . De ‘niet-*willen-weten*’-these
bekritiseerd . Het volk als stille hoofdpersoon

HOOFDSTUK 23: Getuige-deskundige bij uitstek 596

De periode van de politieke affaires . Pro Hasselman en
contra Gerken . Dubbelspion Weinreb ontmaskerd en
staatssecretaris Klein afgetroefd . Geschiedschrijver des Rijks
versus Rijksarchivaris . Oorlogsdocumentatie en *Het Koninkrijk*
ontkoppeld . Gemiste kansen in de affaire-Menten

HOOFDSTUK 24: Onverbiddelijke burgerplicht 630

‘En toch blijft hij mijn Führer!’ . Achter- of bovenlangs?
. Uitgelekt ministerieel topberaad . Race tegen de klok .
‘Snelrechter in vreedestijd’

HOOFDSTUK 25: Forse reputatieschade 659

Klem . Tijdelijk spreekverbod . Plooien en schikken in de zaak-
Luns . Buiten schot . Een kater alom

DEEL 5: 1979-2005

HOOFDSTUK 26: Trouwhartig 691

Van ’t Sant voor . Van ’t Sant na . ‘Wilhelmina-wetenschap’ .
Verlies . Nieuw geluk . Loe en Riel

HOOFDSTUK 27: Een lange adem 725

Productieve pensioenjaren . Oplopende irritaties, confrontaties,
impasses en prerogatieven . Zichtbaar en onzichtbaar in de media
. Totaalkritiek op deel IIA . Voorzichtiger oordelen in IIB en IIC .
Excessen en oorlogsmisdaden

HOOFDSTUK 28: *Het Koninkrijk* geëvalueerd 760

Een verlaten ijkpunt . Eerbetoon . Geëngageerde
geschiedschrijving . Een gefixeerd, subjectief geschiedbeeld

HOOFDSTUK 29: Erkenning en gebreken 792

Harvard . *De Bezetting* uit de mottenballen . Een gehandicapt
bestaan . Receptie van *De Bezetting na 50 jaar* . Terugzien op het
oeuvre

HOOFDSTUK 30: Ontluisterende jaren 817

Van almacht naar onmacht . Moeizame *Herinneringen* .
Persoonlijke zwijgzaamheid versus publieke openhartigheid .
'Quatsch'

SLOTBESCHOUWING 847

De historicus en zijn levenswerk
Missie . Persoon . Historicus . Organisator . Mediafiguur

BIJLAGE I

GEBRUIKTE AFKORTINGEN 869

BIJLAGE 2

VERSCHEIJNINGSDATA *De Bezetting* en *Het Koninkrijk* 877

BIJLAGE 3

PUBLICATIES LOE DE JONG 881

BIJLAGE 4

GERAADPLEEGDE LITERATUUR 889

BIJLAGE 5
PERSONENREGISTER 928

BIJLAGE 6
WOORD VAN DANK 956

BIJLAGE 7
OVER DE AUTEUR 959

Onderstaande bijlagen 8 tot en met 11 zijn beschikbaar op:
www.uitgeverijboom.nl/loedejong

BIJLAGE 8
NOTEN

BIJLAGE 9
ENGLISH SUMMARY

BIJLAGE 10
GEÏNTERVIEWDE PERSONEN

BIJLAGE 11
GERAADPLEEGDE ARCHIEVEN

Het ‘fenomeen’ De Jong onderzocht

‘Dit is het levenswerk van professor Loe de Jong’, opende Philip Freriks het achtuurjournaal van 15 maart 2005 terwijl hij zijn armen uitspreidde over de voor hem opgestelde delen van *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*. Die ochtend was de bekendste vaderlandse historicus van de twintigste eeuw overleden. De manier waarop de nieuws-presentator in beeld werd gebracht, herinnerde aan het weidse gebaar waarmee De Jong op zijn persconferentie van 28 april 1988 het slotdeel presenteerde van zijn magnum opus dat 27 boekdelen telt. De Groningse hoogleraar Moderne Geschiedenis Ernst Kossmann had er in 1985 al op gewezen dat nog nooit ‘zoveel bladzijden door één man zijn gewijd aan een zo korte periode in de geschiedenis van een zo klein land’.¹ De Jongs buitengewone prestatie om in twee decennia – het eerste deel was verschenen in 1969 – een wetenschappelijke serie van 16.600 bladzijden te schrijven, is sindsdien nimmer overtroffen.² Toch telt *Het Koninkrijk* – zoals deze titel verkort zal worden aangeduid – niet meer dan een derde van zijn totale oeuvre dat voor meer dan de helft bestaat uit journalistiek werk.³

Alle televisienieuwsrubrieken besteedden die avond uitgebreid aandacht aan het ‘fenomeen’ De Jong. Dag- en weekbladen portretteerden een man wiens levenswerk zowel hogelijk geprezen als fel bekritiseerd was. Polemieken werden opgerakeld aan de hand van de vele bijnamen die hem waren toebedeeld. De Jong was het ‘nationale geweten van goed en fout als het over oorlog en bezetting ging’, vatte Freriks samen. Collega-historicus Jan Bank had hem in 1988 gesoigneerd ‘demonoloog’ genoemd, een kenner van het kwaad. De Jongs nestor Pieter Geyl prees hem in 1953 als ‘de nieuwe Thucy-

dides' en VARA-bestuurder Jan Willem Rengelink sprak in 1965 van 'de gedroomde volksleraar'. Daarentegen had de sociologe Annie Romein-Verschoor geschamperd over de 'tactvolle praatjes' die 'Oranje-Lou' vanuit Londen ten beste had gegeven. De bekendste spotnaam kwam van journalist Jan Rogier die hem in 1969 cynisch vereeuwigde als 'Geschiedschrijver des Rijks' en hem tijdens de beruchte affaire-Aantjes tien jaar later nog eens brandmerkte als 'orakel van de Herengracht'.

Er werd ook rijkelijk gestrooid met anekdotes. De Jong zou voor de oorlog een dogmatisch marxist zijn geweest die zijn familie bij zijn vlucht naar Londen op 14 mei 1940 in de steek had gelaten. Een kort telefoontje van hem zou voldoende zijn geweest om de volgende aflevering van zijn beroemde televisiedocumentaire *De Bezetting* te laten programmeren. In de jaren zestig en zeventig genoot hij een reputatie als 'getuige deskundige bij uitstek' en zou hij met een enkel woord carrières van autoriteiten met een verdacht oorlogsverleden hebben geheeld of gebroken. Zijn *Koninkrijk*, dat als naslagwerk dient voor vrijwel elk boek dat over de oorlog verschijnt, werd 'staatsgeschiedschrijving' genoemd. Bewonderaars en critici waren gefascineerd door de man die, als chroniqueur van de bezetting, de nationale herinnering aan de oorlog een halve eeuw lang diepgaand heeft beïnvloed. Al vanaf 1940 deed hij via Radio Oranje vanuit Londen verslag van de nationale vrijheidsstrijd en in zijn televisiedocumentaire *De Bezetting na 50 jaar* uit 1989-'90 bereikte hij het Nederlandse publiek voor de laatste keer.

De controverses die Loe de Jong opriep en de mythevorming rond zijn persoon richten zich op zijn levenswerk en reputatie, en roepen tal van vragen op. Waarom was juist De Jong de aangewezen persoon om het verhaal over de oorlog te vertellen? Wat heeft hem bewogen zo'n omvangrijk werk te schrijven? Waarom lokte zijn serie zowel adorerende als bijtende kritiek uit? In hoeverre hebben zijn oorlogservaringen, Joodse afkomst en politieke overtuiging doorgewerkt in zijn visie op de jaren '40-'45? Kan *Het Koninkrijk* worden aangemerkt als de officiële Nederlandse bezettingsgeschiedenis, zoals wel is gedacht? Er werd wel gegrapt dat hij wereldberoemd in Nederland was, maar was hij ook bekend buiten de landsgrenzen? Hoe wilde De Jong dat zijn publiek hem zag? Waarom was hij veelvuldig betrokken bij politiek geladen affaires?

Deze vragen worden beantwoord in deze levensbeschrijving, die vooral gaat over De Jongs beweegredenen, drijfveren, ambities en visie, en over de totstandkoming van zijn levenswerk. Het onderzoek bij het Biografie Instituut van de Rijksuniversiteit Groningen, waar deze studie tot stand is gekomen, wordt verricht vanuit de overtuiging dat het persoonlijk leven een verklaringsgrond kan bieden om inzicht te verkrijgen in de publieke rol die de hoofdpersoon heeft vervuld.⁴ In dit historisch onderzoek is De Jongs reputatie als nationaal historicus de verbindende schakel tussen zijn leven en werk. De centrale vraagstelling luidt: waarom heeft Loe de Jong in de Nederlandse media en historiografie in de tweede helft van de vorige eeuw zo'n prominente invloed kunnen uitoefenen op de nationale beeldvorming over de bezettingsperiode?

Deze studie bouwt voort op boeken die volledig of grotendeels aan De Jong zijn gewijd. De belangrijkste zijn *Een dure verplichting en een kostelijk voorrecht*, de jubileumbundel die in 1995 verscheen ter gelegenheid van het vijftigste bevrijdingsjaar onder redactie van NIOD-onderzoekster Madelon de Keizer. In 1998 promoveerde haar collega Conny Kristel op de publicaties over de Jodenvervolging van de Joodse geschiedschrijvers Abel Herzberg, Jacques Presser en Loe de Jong. *Geschiedschrijving als opdracht* bevat een biografische schets van elk van deze 'Grote Drie' die deze geschiedenis in de decennia na de oorlog hebben geboekstaafd, eerder dan waar ook ter wereld. De historica Nanda van der Zee schreef in 1988 een biografie van Presser en de journalist Arie Kuiper deed dit in 1997 over Herzberg. Chris van der Heijden promoveerde in 2011 op *Dat nooit meer*, een studie over de nasleep van de Tweede Wereldoorlog in Nederland waarin De Jong de meest genoemde persoon is.

Het weinige wat ik over mijn protagonist wist toen ik aan dit onderzoek begon, was terug te voeren op zijn optreden in de media in de jaren tachtig toen ik geschiedenis studeerde aan de Rijksuniversiteit Groningen. Dr. L. de Jong was een icoon. Hij sprak over de oorlog 'alsof de catastrofe zich gisteren voltrok' en dat verschaftte zijn geschiedvisie dramatiek en waarheidsgetrouwe allure. Op de laatste bladzijde van zijn serie benadrukte hij nog eens dat 'smartelijke herinneringen [aan de bezetting die] tegelijk ook normgevende [en] inspirerende' gedachten waren geweest, onverminderd bij hem waren blijven voortleven.⁵ Deze houding van een wetenschappelijk histori-

cus is geschiedtheoretisch aanvechtbaar. De tijdgenoot die herinnert en herdenkt, koestert simplificaties en mythes, terwijl de geschiedschrijver de historische werkelijkheid onderzoekt en terughoudend oordeelt. Ik was benieuwd waarom De Jong in zijn werk geen duidelijke scheidslijn trok en was dan ook verheugd dat hij me als net aangestelde biograaf op 28 februari 2005 uitnodigde hem thuis in Amsterdam te bezoeken. Helaas stond ik die dag, vergezeld van mijn promotor Hans Renders, voor een dichte deur. Buurtgenoten wisten ons te vertellen dat De Jong die ochtend in het ziekenhuis was opgenomen. Twee weken later overleed hij, een maand voordat hij 91 jaar zou zijn geworden. Wat hij me nog had willen toevertrouwen over zijn leven ben ik niet meer te weten gekomen.

De invoelende methode om de gebiografeerde met kritische distantie en begripvolle betrokkenheid zo onbevangen mogelijk via de bronnen te leren kennen, heeft ertoe geleid dat ik in dit boek overwegend over De Jong spreek. Alleen waar hij als persoon aan bod komt, noem ik hem bij zijn voornaam. Vrienden, bekenden, collega's en zakelijke relaties die hem tutoyeerden, worden naar gelang de context afwisselend vermeld bij hun voor- of achternaam. Personen in zijn directe privésfeer worden doorgaans bij hun roepnaam genoemd. Er bestaat overigens verwarring over de schrijfwijze van De Jongs voornaam. In de literatuur en krantenartikelen komt zowel Loe als Lou voor. In bibliografische annotaties wordt het probleem vaak omzeild door zijn officiële naam Louis te gebruiken. De Jong zelf had een hekel aan de naam Lou. Bij de voltooiing van zijn levenswerk benadrukte hij dat de Hollandse klinker 'oe' in uitspraak en schrijfwijze gebruikt moet worden.⁶ Zijn voorkeur beklifde evenwel niet. Om hem recht te doen, spreek ik over Loe, tenzij zijn naam in de bron afwijkend is gespeld.

De Jong was 41 jaar toen hij de opdracht voor het schrijven van *Het Koninkrijk* kreeg, 55 toen hij in 1969 het eerste deel van zijn serie uitbracht en 74 jaar bij de voltooiing van de reeks in 1988. Levensbestemming en levenswerk vallen gedurende deze 33 jaar samen. Eenderde van deze studie vormt dan ook een monografie van *Het Koninkrijk*.⁷ Geen van de hoofdstukken had geschreven kunnen worden zonder de biografische methode, zo nauw is De Jong verweven met de initiële opzet ervan en het uiteindelijke resultaat. Deze verstrengeling blijkt ook uit de schrijfwijze van dit prestigieuze pro-

ject. In 1948 noemde De Jong dat wat later zijn levenswerk zou worden, het 'Hoofdwerk' of samenvattend 'Geschiedwerk'. Deze termen worden, net als in de bronnen, met een hoofdletter geschreven.

De centrale vraag omtrent De Jongs prominente positie in de media en de historiografie wordt in deze integrale biografie beantwoord door hem te onderzoeken als mediafiguur, historicus, organisator en persoon. Zijn doen en laten zijn samengevloeid in een chronologisch verhaal met thematische clusteringen. De gezichtsbepalende rol van mediafiguur gaat over zijn reputatie die is gedestilleerd uit de vele duizenden krantenartikelen die in de knipselmappen van het NIOD-archief worden bewaard. Hoe De Jong zichzelf wenste te zien en zich naar buiten toe presenteerde, is geconstrueerd aan de hand van zijn uitspraken over zijn eigen werk en leven. De Jong was een veelzijdig man: behalve historicus was hij ook journalist, columnist, opiniemaker en televisiepresentator. Zijn hele loopbaan profiteerde hij van zijn snelle pen. Voor de oorlog leerde hij het journalistiek vakmanschap bij het links-liberale opinieblad *De Groene Amsterdammer*. Bij Radio Oranje bedreef hij activistische journalistiek en na de oorlog schreef hij 21 jaar lang een buitenlandrubriek voor *Vrij Nederland*.

De jaren 1965 tot 1980 staan ook bekend als de periode van de politieke affaires waarin het publieke debat over oorlogsmisdadigers en bekende Nederlanders met een verdacht oorlogsverleden hoog opklaaide. Het maakte deel uit van het goed-foutdebat van na de oorlog waarin is gezocht naar de morele maatstaf waarmee de houding en het optreden van Nederlanders tijdens de bezetting kunnen worden beoordeeld. De Jong trad in het nieuws bij de publieke discussies over diverse omstreden personen. Zijn bemoeienis en oordeel konden soms veel stof doen opwaaien, en dit was van invloed op zijn reputatie en imago bij het grote publiek. In deze biografie gaat de meeste aandacht uit naar die van prins Claus, beoogd huwelijkspartner van kroonprinses Beatrix in mei-juni 1965, de plotselinge val van de vooraanstaande CDA-politicus Willem Aantjes in november 1978 en de ophef in maart 1979 over het NSB-lidmaatschap van Joseph Luns, oud-minister van Buitenlandse Zaken en secretaris-generaal van de NAVO. De deconfiture van de christendemocraat Aantjes werd de dissonant in De Jongs carrière. Hij is als instigator van deze geruchtmakende kwestie ook aan bod gekomen in twee eerdere dis-

sertaties. Roelof Bouwman schreef in 2002 de biografie van Willem Aantjes en Harald Fühner promoveerde in 2005 op een studie naar de politieke affaires met betrekking tot oorlogsdelinquenten. In deze biografie kan dieper worden ingegaan op De Jongs beweegredenen en werkwijze in dit politieke schandaal.

Twee titels uit De Jongs oeuvre hebben hem bekendgemaakt als historicus. In aanvulling op de grondige studies uit 1995 van de mediahistorici Chris Vos en Frank van Vree over de beroemde televisiedocumentaire *De Bezetting* (1969-1988) als het kristallisatiepunt van De Jongs 'Grote Verhaal' van collectieve onschuld van het Nederlandse volk jegens de brute Duitse bezetter, tracht deze biografie te verklaren hoe De Jong de sleutelpositie wist te verwerven, zodat hij zijn mening krachtig in de media kon uitdragen. Vervolgens heb ik gekeken hoe hem dat op een vergelijkbare manier is gelukt met *Het Koninkrijk*. De focus is vooral gericht op het door hem gehanteerde zwart-witschema van goed en fout als sjabloon voor zijn geschiedschrijving, zijn nadrukkelijke keuze om zich te richten op een zo breed mogelijke lezersgroep – de gewone Nederlander – de wijze waarop hij bronnenonderzoek verrichte en zijn omgang met kritiek op zijn werk. De Jongs bijdrage aan het maatschappelijk debat wordt onderzocht aan de hand van de meest controversiële onderwerpen uit *Het Koninkrijk*: het optreden van het driemanschap van de Nederlandse Unie, de Jodenvervolging, de duistere rol van koningin Wilhelmina's adjudant François van 't Sant en de kritiek op De Jongs visie op Nederlands-Indië. Deze vier casussen bestrijken belangrijke thema's uit zijn levenswerk dat in hoofdstuk 28 als gehele serie wordt geëvalueerd.

De Jong is altijd een kundig organisator geweest. Hij was de centrale man van het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie (RIO) waar hij kort na de oprichting in 1945 in dienst trad en tot zijn pensioen in 1979 directeur was. In deze studie worden vier belangrijke episoden uit de institutionele geschiedenis belicht die De Jongs carrière bepaalden: de pionierstijd van 1945 tot 1950, waarin hij de fundamenteen legde voor Oorlogsdocumentatie als archief- en onderzoeksinstituut over de Tweede Wereldoorlog; de anderhalf jaar van eind 1953 tot april 1955 waarin hij de opdracht voor *Het Koninkrijk* verwierf; de jaren vijftig en zestig waarin hij het instituut als onderzoekscentrum ook internationaal op de kaart zette en halverwege

de jaren zeventig toen hij zijn greep op het strategisch beleid verloor. In de literatuur wordt De Jongs spilfunctie als organisator verondersteld. Zijn managementrol verdient echter nader onderzocht te worden in de context van politiek en media. *De Bezetting* en *Het Koninkrijk* worden benaderd als langlopende productie- en uitgeefprojecten waarbij Haagse politici, Hilversumse mediabestuurders, leden van en rond het Koninklijk Huis, leden van de begeleidingscommissie en het NIOD-bestuur hebben getracht de inhoud te beïnvloeden.

Dankzij het overvloedige bronnenmateriaal is het 'fenomeen' De Jong in zijn professionele hoedanigheid van mediafiguur, historicus en organisator goed te portretteren, maar als persoon laat hij zich minder makkelijk kennen. Zijn collega-historicus Peter Klein, die hem van 1973 tot 1988 van nabij heeft meegemaakt als bestuurder van het RIOD, noemde hem eufemistisch een 'boeiend mens', om er vervolgens aan toe te voegen dat hij een 'vat van dikwijls onbegrijpelijke en ongrijpbare verschillen en tegenstellingen' was. Hij noemt De Jong 'bescheiden en ijdel', 'overtuigd van zichzelf en onzeker' en 'rusteloos en gedisciplineerd'.⁸ Het is een rake typering. In deze wetenschapshistorische biografie wordt getracht te duiden hoe deze tegenstellingen doorwerkten in het creatieve intellectuele proces dat ten grondslag ligt aan De Jongs levenswerk. Daarbij gaat de aandacht uit naar zijn jeugdjaren, de complexe relatie met zijn tweelingbroer Sally, de beleving van zijn Jood-zijn en het gemis van zijn in de oorlog vermoorde familie.

Deze thema's komen ook aan bod in De Jongs autobiografie, waarbij de auteur beweert niets te hebben overgeslagen van zijn herinneringen en zijn gevoelens die hij 'zo ruim mogelijk' had beschreven.⁹ De autobiografische zelfconstructie is een interpretatie van de ontwikkelingsgeschiedenis van de eigen persoonlijkheid. Presser introduceerde halverwege de jaren 1950 de – al snel algemeen geaccepteerde term – 'egodocument' voor geschriften waarin een auteur zijn 'zelf', opzettelijk dan wel onopzettelijk, onthult of verbergt. Sindsdien beschouwen veel Nederlandse historici de autobiografie als een waardevolle en tevens onbetrouwbare bron.¹⁰ Dat geldt in versterkte mate voor de biograaf die geïnteresseerd is in het zelfbeeld van zijn hoofdpersoon, inclusief de rechtvaardigingen die hij opvoert voor de in de loop van zijn leven bewust dan wel onbewust gemaakte keuzes.

Ook De Jongs tweedelige *Herinneringen* is geen sleutelbron. Hij

geeft hierin geringe blijk van introspectie. Bij sommige intimiteiten ontgaat de lezer wat zijn bedoeling kan zijn geweest deze te vermelden. Zo laat hij zijn vriendinnen de revue passeren tot aan het moment dat hij Liesbeth Cost Budde ontmoet die zijn toekomstige vrouw zou worden. Tevens klapt hij uit de school over zijn eenmalige buitenechtelijke relatie. Her en der haalt hij stekelig uit naar anderen, waarbij vooral Posthumus het als ‘charmante vrijbuiters’ moet ontgelden.¹¹ De Jongs soms gênante openhartigheid roept meer vragen op dan antwoorden. Het maakt de lezer benieuwd naar wat er niet staat, terwijl hij teleurgesteld is over wat er wel te lezen valt.

Voor deze biografie heb ik getracht drie lacunes in Loe de Jongs autobiografische betoog te vullen. Dat is gebeurd bij de beschrijving van zijn psychoanalyse begin jaren vijftig, waar De Jong buiten beschouwing laat dat hij het schrijven aan zijn levenswerk later dikwijls ‘gesublimeerd verdriet’ heeft genoemd. De Jong gaat ook voorbij aan de inspanning die hij zich heeft getroost om de opdracht voor het schrijven van *Het Koninkrijk* te verwerven. Een derde gemis is dat hij in zijn autobiografie veelvuldig psychoanalytische inzichten hanteert, maar onbesproken laat of hij kampte met overlevings-schuld. In *Herinneringen II*, dat eindigt in 1967 als hij begint aan het schrijven van *Het Koninkrijk*, knoopt de auteur de losse eindjes niet meer aan elkaar. Vanwege gezondheidsproblemen kwamen het beoogde slotdeel van *Herinneringen* niet meer tot stand.

Ik heb getracht De Jong te ‘verpersoonlijken’ door gesprekken te voeren met meer dan honderd familieleden, collega’s en anderen die hem van nabij hebben gekend. Ook in zijn zakelijke correspondentie – privébrieven schreef hij nauwelijks – rijst een beeld op van zijn persoon. Voor de correspondentie die hij onderhield met lezers en collega’s is gebruikgemaakt van de bloemlezing die de historicus Bas Kromhout in 2005 samenstelde uit de tienduizenden brieven die op het NIOD worden bewaard.¹² De Jongs persoonlijk archief bevat twee bijzondere correspondenties die tot dusver onbekend zijn gebleven. De briefwisseling tussen De Jong vanuit Londen en zijn familie in Amsterdam gedurende de periode 1940 tot 1943 verschaft inzicht in wat hij tijdens de oorlog over de deportatie van zijn ouders heeft geweten en de handgeschreven notitiebriefjes van prinses – later koningin – Beatrix geven een indruk van De Jongs langdurige vriendschap met haar en haar man prins Claus.

Een andere onbekende bron is het 61 pagina's tellende inzage-dossier dat de Algemene Inlichtingen- en Veiligheidsdienst (AIVD) beschikbaar stelde. Ik was tijdens mijn archiefonderzoek benieuwd geworden of De Jong vanwege zijn vooroorlogse marxistische sympathieën en antikoloniale opvattingen kort na de oorlog was opge-vallen bij de Binnenlandse Veiligheidsdienst (BVD). Bij navraag bleek inderdaad dat hij van maart 1948 tot oktober 1951 is geschaduwd wegens vermeende communistische sympathieën. De verdachte zelf heeft nooit geweten dat de inspecteurs vaststelden dat hij alleszins redelijke argumenten uitdroeg en niets met communistische infiltra-tie te maken had. Wie hem kent, zou geweten hebben dat hij nooit iemands stroman is geweest. Loe de Jong volgde zijn eigen weg.